
Reza Davari¹

O ZNANOSTI I SLOBODI²

RAZUMIJEVANJE ODNOSA između znanosti i slobode nije nimalo jednostavno, posebno imajući na umu da se i jednom i drugom pojmu vrlo lahko mogu pripisati sasvim pogrešna značenja, tako da u njihovu slavu zborne svi, pa čak i apsolutne neznalice, neumni ljudi kao i svakovrsni despoti.

La Broier bi kazao kako je pretvaranje ustvari mito koje pokvarenjaštvo plaća vrlini, tj. vrlina posjeduje veličinu i dignitet koje čak ni pokvarenjaštvo ne poriče. Međutim, iako je zbor pokvarenjaštva u slavu vrline prijetvornost, to se ne može uvijek tvrditi i za poštovanje koje neznalice i despoti iskazuju znanosti i slobodi, već ono ponekad ishodi iz njihove nemarnosti spram vlastitoga neznanja / neukosti i despotstva.

No, bilo poštovanje i slavljenje znanosti i slobode od neznalica i despota uzrokovano njihovim neznanjem, bilo njihovim pretvaranjem, od toga će znanost i sloboda imati samo štetu, nikako korist. Ukoliko su znanost i sloboda predmetom općeg pijeteta svih ljudi, uto su manje predmetom dubljega promišljanja, te bivaju prekriveni velom općepoznatosti i popularnosti, čime njihova zbilja ostaje izvan domašaja ljudskoga mišljenja.

---

¹ Prof. dr. Reza Davari, (1933.), predsjednik Akademije nauka Islamske Republike Iran i redovni profesor filozofije na Teheranskom univerzitetu.

² Preuzeto iz periodičnog časopisa Farhang, Teheran, jesen 2000.

Naravno, pojmovna nejasnoća znanosti i slobode nije isključivo plod njihove konsenzualne prihvaćenosti i poželjnosti. Naprotiv, ova nejasnoća (maglovitost) uzrokovana je time što i znanost i sloboda pripadaju svim dimenzijama čovjekove egzistencije i to na način da u svakoj od tih dimenzija poprimaju specifičan oblik i značenje. No, ovdje govorimo o znanosti i slobodi misleći na modernu znanost i političke slobode, a oba ova pojma tiču se pragmatične dimenzije čovjekova bitisanja. Postoji li, uopće, odnos između znanosti i političke slobode? Ovo pitanje može biti proučavano na dva nivoa, onom pragmatičnom koji se tiče potreba i njihova zadovoljavanja, te onom teorijskom, odnosno nivou slobodnog mišljenja, lišenog ikakva umišljanja ili interesa.

Na praktičnoj razini (u sferi praktičnoga) trebalo bi uvidjeti da li nastanak i razvoj znanosti ovisi o postojanju slobode ili politička sloboda nastaje i optrajava kao plod pojave i razvoja znanosti. Na drugom koraku valjalo bi istražiti imaju li, možda, znanost i sloboda zajednički temelj u kojem su čvrsto povezani? Odgovor na prvo pitanje doima se jednostavnim, ali to nije slučaj i sa odgovorom na drugo. Prividna jednostavnost prvoga proizlazi iz međusobnog udaljavanja znanosti i slobode u nekim slučajevima. Stara znanost (izuzimajući kratko razdoblje u grčkoj povijesti) nije imala ništa sa slobodom, a novovijek znanost je, opet, nastala prije ozbiljenja poretka slobode. Kada je Galileo Galilej (Galilei) utemeljio modernu astronomiju, političke slobode nisu niti postojale, već su ga čak i osudili zbog teze o heliocentričnosti kosmosa.

Tiko (Tycho Brahe), Kopernik, Laplas (Laplace) i Kepler nisu, također, živjeli u ozračju političkih sloboda. Naprotiv. Čak se ni za Njutnovu (Newton) fiziku ne može tvrditi kako korespondira sa pojavom političkih sloboda. Sjetimo se da su čak i u francuskoj revoluciji, na čijim temeljima je uspostavljena i iz koje se cijelom Zapadnom Evropom proširila demokratija, ubili Lavoazija (Lavoisier), osnivača moderne hemije, a utamničili čovjeka koji se drznuo napisati svojevrsnu antologiju progresa čovjekova mišljenja.

Sve do osamnaestog stoljeća, slobode koje danas poznajemo uopće nisu postojale, dok se moderna znanost razvila nešto ranije, ne dakle, u ozračju političkih sloboda, već prije iz vatre, krvi i nasilja. Spomenuli smo suđenje Galileja, a znamo šta su uradili Averoesovim (Ibn Rušd) pristašama i kako su spalili Đordana Bruna (Giordano Bruno), i ...

Čak i u današnje vrijeme nalazimo neka područja u svijetu u kojima su znanost i tehnologija itekako doživjele procvat, a u kojim područjima nema ni traga demokratiji. U Sovjetskoj Rusiji, ne samo da nije bilo slobode, već je tu i tamo znanost “korigirana” kako bi je se dovelo u suglasje s (vladajućom) ideologijom. U isto vrijeme u toj su zemlji neke znanstvene discipline izuzetno napredovale.

Ovdje govorimo o političkim slobodama, no zacijelo znamo da znanost ne može nastati bez slobode, a kada nastane onda biva poučavana i publicirana. Nju se tek nakratko može držati zatočenom u znanstveničkom duhu. Ali, načelo slobode znanosti ili bar slobodu moderne znanosti ne treba nipošto brkati sa političkom slobodom, makar ove dvije slobode i bile u stanovitoj vezi. Politička je sloboda, ustvari, zvanična, zakonska sloboda koja je tek s Poveljom o ljudskim pravima zadobila manje – više globalnu autoritativnost. Imajmo na umu da su i u starogrčkoj demokratiji postojale određene slobode, ali sloboda mišljenja i vjerovanja u obliku u kojem je spomenuta u Svjetskoj povelji o ljudskim pravima specificum je novoga doba.

Ne zaboravimo da je demokratska vlast Atine osudila Sokrata za poricanje bogova i kvarenje morala mladih ljudi. Dakle, sloboda je nešto što pripada svijetu modernosti, dočim je znanost postojala i razvijala se i u Starom vijeku.

Džordž Sarten (Gheorghie Sarton) je napisao knjigu “Stara znanost i nova civilizacija”. Ne znam posigurno šta je sve mislio ovim naslovom kazati, ali u njemu se nazire teza o “starosti” znanosti i “novosti” civilizacije (a sloboda je jedan od izraza civilizacije). Da znanost nastaje u ozračju političkih sloboda konstituiranih u proteklih 200 godina, onda do tada nigdje na svijetu ne bi bilo ni traga znanosti. Možda će neko kazati kako je znanost u prošlosti (do modernog doba) bilježila sasvim beznačajan napredak i da je tek u novom dobu dosegla vrhunce svoga razvoja. Ovo je, međutim, bjelodano neutemeljena konstatacija. Naprosto zato što se savremena znanost uopće ne može smatrati uznapredovalim evolutivnim razdobljem znanosti iz Starog i Srednjeg vijeka. Tako, naprimjer, fizika antičkih Grka nije početni stadij znanosti koja se postepeno razvijala i transformirala u suvremenu fiziku, niti je suvremena psihologija nastala progresivnim razvojem drevnih proučavanja ljudske duše. Ako bismo čak i prihvatili da je znanost u novom dobu, zahvaljujući slobodi, ušla

u fazu vlastitoga ubrzanog progresa, ostaje da odgovorimo na pitanje: A šta je, onda, sa umjetnošću, filozofijom, religijom i misticizmom? Znači li to da filozofija i religija nisu vezane za pitanje slobode, već su nastale potpuno neovisno o njoj? Ako znanost u svome nastanku ovisi o slobodi, takvo što je preče ustvrditi za filozofiju i religiju, ali vidimo da ni jedna ni druga nisu dostigle svoje vrhunce, svoje savršenstvo, u doba slobode. Naprotiv. Hegel je početkom devetnaestog stoljeća objavio smrt velike umjetnosti, ali vidimo da poezija, filozofija i religija nastaju sa slobodom, ali i donose slobodu.

*Vjerniku poslanik sama sloboda je
Jer poslanstvo slobodi upućuje*

*Ko je Vodič? Onaj što te oslobodi
Iz okova što te teškijeh oslobodi.*

(Mevlana Dželaludin Rumi; Mesneviya)

Međutim, ova sloboda, sloboda filozofa i umjetnika je oslobođenje duše od okova navada i konvencija. Istinski znanstvenici, utemeljitelji znanosti i svi oni koji su dokučili same krajnje obrise ljudskoga znanja posjedovali su upravo tu vrstu slobode. No, to nije nikakva konvencionalna, zakonska (pravna) sloboda. Stoga, kada se govori o odnosu znanosti i slobode, misli se na slobodu znanosti i znanstvenika koju ne treba poistovjećivati sa političkim slobodama, premda je u novom dobu sloboda mišljenja i znanosti itekako doprinijela ozbiljenju političkih sloboda. Kantova filozofija je nadasve zahvalan kontekst u kojem se jasno može razaznavati rečeni odnos. Čini se da su u Kantovom mišljenju granice znanosti (kao znanja/spoznaje i razumijevanja) i slobode osobito izražene, ne dozvoljavajući uzajamno preplitanje svojih opsega. U znanosti glavnu riječ vodi nužnost, dok se sloboda pojavljuje u svijetu etike i dužnosti. Međutim, ova dva svijeta, svijet znanosti i svijet morala, sastaju se u ljudskome umu. Ne može se, naime, praktički um smatrati otuđenim i odvojenim od teorijskog uma i ljudske sposobnosti mišljenja i spoznavanja, čiji on i jeste izraz. Kant je na početku svoje knjige "Kritika čistoga uma" eksplicitno ustvrdio kako um nije podložan prirodi, niti uvjetovan njome. On joj se, svakako, približava kako bi od nje štošta naučio. Um, međutim,

nije pasivni đak koji samo sluša i usvaja sve što mu učitelj-priroda nudi. On je, prije, propitivač koji od prirode traži odgovore na vlastita pitanja. A znanstvena nužnost sadržana je upravo u tim odgovorima, a ne u pitanjima uma. Drugim riječima, um slobodno uči od prirode i iskazuje poštovanje prema naučenome afirmirajući nužnost znanstvenih načela. A na pitanje šta treba činiti odgovara nam dužnost koja neizostavno pretpostavlja slobodu (jer, sloboda je, po Kantu, *pretpostavka odgovornosti i moralnog zakona*, op.prev.). Nadalje, Kantov um je i historijski, jer on u svome članku „Šta je prosvjetiteljstvo?“ izrijekom veli kako je prosvjetiteljstvo ustvari čovjekov izlazak iz vlastite umne malodobnosti iliti vrijeme čovjekove umne zrelosti. Prema Kantovu mišljenju čovjek do njegova vremena nije uspio postići takvu zrelost. Tek njezinim postizanjem ljudi bivaju slobodni i tek tada nastaje slobodno društvo. Ako prihvatimo da je u Kantovom mišljenju um jedna jedinstvena zbilja sa svojim praktičnim i teorijskim izrazom, onda dolazimo do zaključka o međusobnoj sprezi filozofije, znanosti, morala i politike (pa i umjetnosti i religije). Ranije smo kazali kako je znanost u Kantovom mišljenju opseg nužnosti. Sada kažemo da Kant nije htio kazati da znanost i sloboda nisu u međusobnome odnosu, već se iz njegovih iskaza može crpiti zaključak da znanost ustvari nastaje sa slobodom, ali to ne znači da znanost čeka pred vratima kako bi se usvojio demokratski ustav koji će joj dopustiti da uđe na scenu povijesti. Naprotiv, znanost i sloboda, u onome značenju o kojem je Kant govorio, su sestre blizankinje, i to one sijamske. Ovo značenje ima svoju prošlost u filozofskoj tradiciji Zapada, jer su i Kantovi prethodnici tragali za naizgled neodvojivim blizancima. Čvrsta vezanost slobode i znanosti bila je i prije Kanta predmetom mišljenja zapadnih mislilaca. Oni su tu povezanost nastojali sačuvati kako ni sloboda ni znanost ne bi bile izložene životnoj opasnosti. Husserl, naprimjer, je, držeći kako je filozofsko mišljenje jamac očuvanja rečene povezanosti, bio zabrinut za krizu filozofije i budućnost zapadnog svijeta.

Do sada kazanim nismo kanili ustvrditi kako je znanost uvjetovana politikom, niti da je politika tek podgranak znanosti, već želimo kazati da se njih dvoje susreću u vlastitom korijenu. Međutim, ako njihov odnos problematiziramo kao pitanje: Koji politički sistem i društveni poredak u vremenu modernizacije više pogoduju razvoju znanosti, onda odgovor na to pitanje treba tražiti u sociologiji znanosti, mada se naizgled čini

kako znanstveno-tehnička istraživanja nisu zabranjena niti u jednom političkom poretku, a ako politika katkad i pokušava stvoriti stanovita ograničenja to ne može potrajati dugo, osim ako ta ograničenja potpuno ne liše znanost njezine progresivne svježine. Znamo da razvoj znanosti nije zaustavljen ni u Sovjetskoj Rusiji ni u nacističkoj Njemačkoj. Kakve su to slobode postojale u sovjetskom društvu da bismo ih povezali sa tamošnjim znanstvenim razvojem? U Japanu i drugim zemljama koje su znanost „uzele“ sa Zapada, demokratija (ako je uopće i ima u nekim od tih zemalja) nije prethodila usvajanju zapadne znanosti. Je li Japan sredinom devetnaestog stoljeća uživao demokratiju? Kina, Koreja, Brazil,... su relativan znanstveni progres otpočele uvođenjem demokratije u svoja društva? Općepoznat je prevlađujući stav o znanosti prema kojemu su znanstveni sudovi sasvim neovisni o društvenim i historijskim uvjetovanostima i okolnostima. Zakoni znanosti su spoznatljivi i prijemčivi svakome narodu i rasi, u svakome vremenu. Napose, zakoni prirodnih znanosti nisu u koliziji niti s kojom politikom, tj. izravno ne podržavaju niti slabe nijednu politiku. Svakako, ovo jeste površna interpretacija znanosti kao takve, ali ne može je se smatrati netačnom. Kažimo to u nešto drugačijem obliku: Ako znanost razumijevamo kao skup znanstvenih sudova i zakona, te promišljamo njen odnos prema politici, možemo ustvrditi kako taj odnos uopće i ne postoji, argumentirajući ovu svoju tvrdnju preskriptivnošću političkih sudova koji se ne deriviraju iz deskriptivnih sudova znanosti. Ranije smo spomenuli Kanta. I on je, na određen način, svjetove znanosti i morala (nužnosti i slobode, odnosno, deskripcije i preskripcije) smatrao odvojenima, ali kako znanost nije smatrao skupom deskriptivnih sudova, tako je iz činjenice po kojoj se preskriptivni sudovi ne deriviraju iz deskriptivnih izvlačio zaključak po kojemu ne postoji veza između znanosti, morala i politike. Sudovi i zakoni znanosti su, ustvari, tijelo znanosti. A ako bismo Kantovim pojmovljem htjeli definirati dušu znanosti, kazali bismo da nju čini dijalog uma i prirode. A taj dijalog učvršćuje slobodu s kojom, kako smo već kazali, nastaje i znanost. Međutim, diskutabilno je da li ta sloboda nužno vodi i uspostavljanju političke slobode. Možda bi se moglo kazati da se pojava kritičkog, propitivačkog uma u nerazvijenom svijetu doima odveć nestvarnom, a ako do nje i dođe, to neće žurno utjecati na političke promjene, jer nastanak i relativan progres znanstvenog istraživanja u rečenom svijetu

ozbiljuje se učenjem i preuzimanjem (usvajanjem sa Zapada, op.prev.), što treba razlikovati od Kantovog propitivanja prirode. U tom slučaju, kakva je razlika, sa aspekta stjecanja znanja i učenja znanosti, između despota i demokrate, socijaliste i fašiste? Znanost mogu učiti svi narodi i pristaše svih političkih ubjeđenja. Zar je za učenje tablice množenja ili stjecanje znanja o sofisticiranim znanstvenim sudovima nužno potrebno imati specifično političko ubjeđenje? No, ne smijemo brkati usvajanje znanstvenih činjenica i naučavanja sa ozbiljenjem znanosti kao takve. Svako može stjecati znanstvena saznanja, ali naše pitanje je odakle i iz čega je nastala moderna znanost i kakve su uvjetovanosti i okolnosti nužne za njen razvoj i progres? Nadalje, ovisi li znanost o političkim okolnostima ili, pak, ona uvjetuje uspostavu specifičnog političkog poretka? Možda će biti kazano: ako se u ljudima pojavi istraživački duh – tražitelj istine i spremnost da se prihvati svaki mogući zaključak do kojeg će znanstveno istraživanje doći, onda okolnosti i uvjeti nemaju osobite važnosti; ali upravo ovakav odgovor će preoblikovati naše pitanje, pa bi ono sada glasilo ovako: Mogu li se u svakome društvu, pod svakim političkim poretkom, uopće pojaviti ljudi kojima je imanentan rečeni istraživački duh i koji su spremni pokoriti se znanstvenoj istini (kakva god bila)? Možda se i ne može tvrditi kako je znanstveni duh potpuno neovisan o društvenim i životnim odnosima i uvjetovanostima, ali ako se kani kazati kako je on u uzajamno implikativnom odnosu sa demokracijom, onda takva tvrdnja naprosto ne može biti argumentirana, niti snagom racionalnog dokazivanja, niti historijskim svjedočanstvima. Prihvatljivijom se čini teza po kojoj demokracija omogućava šire polje djelovanja i manji broj ograničenja i prepreka istraživačkome radu, ali prilično neuvjerljivo je kazati kako jedan određeni politički sistem ili poredak nužno implicira i pojavu istraživačkog duha među ljudima koji žive i djeluju pod vlašću toga sistema. Duh moderne znanosti je, bez ikakve sumnje, nastao iz renesanse i ne može ga se odvojiti od modernog svijeta, a neprijeporna je i činjenica da znanost bilježi veći stupanj razvoja u demokratskim društvima. Ipak, znanost prethodi demokraciji, a istraživački duh nalazimo i u društvima koja nisu ni zapadna ni demokratska. Tražitelji znanja u prvim stoljećima islama putovali su iz jedne zemlje u drugu radi samo jedne knjige ili prisustvovanja predavanjima samo jednog učitelja, ali njihovome znanstvenom traganju nije prethodila nikakva demokracija,

niti je to traganje polučilo demokraciju. Drugim riječima, istraživački duh nema nikakve veze sa političkim sistemom, niti svaka znanost pomaže uspostavi demokracije. Međutim, moderno razdoblje ljudske povijesti je, u ovom pogledu, izuzetak. Iako ni u ovom razdoblju znanost i demokracija nisu u uzročno-posljedičnom odnosu, oni su ipak čvrsto vezani pripadajući zajedno svijetu modernosti koji svoje optrajavanje i duguje znanosti. U društvu u kojem znanost nije pustila svoje korijene ne može ni biti riječi o modernosti. Međutim, to puštanje korijena i prodiranje duboko u društveno tlo potrebuje pojavu osobitog razumijevanja prirode, stanovite sposobnosti interveniranja i upliva u svijet prirode i, svakako, želju za znanstvenim istraživanjem. Ostvarenjem rečenih uvjeta dolazi se u koliziju sa postojećim poretom koji se, malo pomalo, urušava i odlazi sa scene. Jer, moderna znanost, kao dominantno tehnološka, zahtijeva specifične društvene odnose i poretke. E, sad, ova znanost više nije tek skup znanstvenih sudova i zakona okupljenih u umu znanstvenika, jer znanost zarobljena u policama biblioteka i na dušama znanstvenika ne polučuje značajne učinke i promjene u ljudskoj zajednici. Takva znanost obitava paralelno sa postojećim političkim konvencijama ne vršeći osobit utjecaj na politiku. Različite politike i politički sistemi mogu izaći nakraj sa ovakvom znanosti i koristiti se, u dobru ili zlu, mogućnostima koje ona nudi. Međutim, moderna znanost i moderne znanstvene institucije ulaskom u staro, tradicionalno društvo, neminovno narušavaju postojeći red. Kupljena znanost je uvijek malaksala i slabokrvna, te obično nikada ne zauzme posebno mjesto u kući svoga novog gospodara, ali ako u kuću uđe uz obavljene neophodne pripreme i zadovoljenje potrebnih uvjeta, ona vrlo brzo preuzme vlast u kući i vođenje domaćinstva. A te uvodne pripreme i uvertire za izlazak znanosti na scenu, jednodobno pomažu i nastanak odgovarajuće/kompatibilne politike.

Ovo što smo kazali neće biti odveć teško razumjeti. Bar ne ako svijet u kojem živimo ne posmatramo mehanički, tj. ako ga ne vidimo kao mašinu ili, na još nižem stupnju, kao mozaik sačinjen od pojedinačnih kocki koje se mogu po želji premještati, ili pak oduzimati i dodavati. Mi jesmo slobodna (voljna) bića, ali slobodni smo birati između onih puteva koji su u našeme svijetu otvoreni. Ono što je tuđe našem svijetu, to nam i nije na raspolaganju. Mi nemamo božansku moć raspolaganja i ne mora nužno biti ozbiljeno sve ono što uzvoli naša volja (posebice naša

fantazmička volja). Naša moć je ograničena granicama koje određuje naš odnos prema vlastitome svijetu. Ako smo, pak, lišeni svijeta, ako nemamo svoj svijet, onda naša djelovanja neće imati nikakvoga reda. Ništa nam neće biti na svome mjestu. No, čovjekov svijet nije nikakav mehanički mozaik, nikakav mehanizam, već je življi, suptilniji i sofisticiraniji od svakoga živog organizma pa i od onog ljudskog. To osebujno živo biće je prilično izbirljivo i ne prima k sebi sve što mu se nudi, ali svemu što primi dodjeljuje određeni položaj, funkciju i zadaću. Ukoliko su temelji tog svijeta oslabili, svaki potres izvana mogao bi biti koban. Ljudi gledaju očima svijeta u kojem jesu, slušaju ušima njegovim. To što umni i učeni ljudi nekada ne razumiju ni jednostavne pojmove drugih svjetova, posljedica je činjenice da oni uopće nemaju uši koje bi mogle čuti takvo što. Otuda, neko ko je u jednom svijetu učen i mudar, može u nekom drugom svijetu odavati utisak neuke i neinteligentne osobe.

U samom početku, kada smo mi Iranci saznali za savremenu znanost i pokazali simpatije prema njezinim učincima i spremnost da kupujemo te učinke, potpuno smo zanemarili to da znanost ima svoju prethodnicu, uvjete i implikacije. Stoga smo preuzimanje i usvajanje znanosti, što je odveć značajan i velik posao, uzeli prilično olahko. I još smo, manje-više, na onim početnim pozicijama. Ne razmišljamo mnogo o prirodi i zbilji znanosti i sveučilišta, već ih više smatramo sredstvima za postizanje vlastitih ciljeva. Naravno, uglavnom su ti ciljevi uistinu plemeniti i uzvišeni, ali znanost služi samo nekim, ne svim plemenitim i uzvišenim ciljevima. Možda će se iz ovoga o čemu govorim izvesti zaključak kako znanost ne prihvata nikakav autoritet izvan same sebe. Navodile moje riječi na takvu pomisao ili ne, neki ljudi su već davno ustvrdili takvo što. Ova konstatacija je i tačna i netačna, ovisno s kojeg se aspekta razumijeva. Netačna je s obzirom na to da se znanstvene discipline ni jedna drugoj ne miješaju u posao, a kamoli u stvari koje su potpuno izvan znanosti. Znanstvenik ne pledira nikakvu vrstu autoriteta izvan onoga što je naučio i uči, ili do čega dolazi vlastitim znanstvenim istraživanjem. Znanost je upravo vlastitom skromnošću i nenametljivošću postala to što jeste. Znanstvenik se pokorava rezultatu istraživanja, kakav god on bio, a to što ne prihvata uplitanje neznanstvenog u znanost ne znači nikakvo hvastanje vlastitim autoritetom. Pa, zar možemo poreći da odgovore na pitanja iz domena fizike treba tražiti upravo u toj znanstvenoj disciplini

i kod fizičara? Međutim, s druge strane, moderna znanost se, imajući u vidu njezine metode i rezultate koje je polučila i još polučuje, pojavljuje kao arhetip znanosti ili kao pouzdana, autoritativna, da ne kažemo jedina pouzdana znanost. To je znanost tehnike ili *technoscience*. Dok znanost i možemo smatrati nepristrasnom, tehnika je, ipak, nastala mijenjanjem samih egzistenata u univerzumu, i to na način upliva i raspolaganja. I gdje god dođe, tehnika izaziva promjene u ponašanju ljudi, njihovim odnosima, pa čak i njihovim ukusima i unutarnjim *sensusima*. Ako, naprimjer, prihvatimo tezu po kojoj su Dekartova (Descartes) i Kantova filozofija bile uvertira u pojavu moderne znanosti, tačnije, njihova metoda (ne tek metodologija), onda nam se zaista valja zamisliti nad konstatacijom da je znanost autoritet modernog društva. Drugim riječima, matematika, fizika, biologija ili bilo koja druga znanost u obliku u kojem su zapisane u knjigama i u kojem egzistiraju u umu i duhu znanstvenika, jesu skupovi znanstvenih sudova bez pretenzija da se miješaju u stvari koje ih se ne tiču, dočim znanost kao svojevrsna institucija i *medium* ovaploćenja moderne, ili možda glavni potporanj modernog svijeta, kao nešto bez čega moderno društvo ne može i nešto čemu svi teže, nešto sukladno čijem napretku se uređuje i čovjekov život; ta, dakle, znanost, presudno utječe na naš način i sistem življenja. A i kako na nas ne bi utjecalo nešto spram čega nikako ne možemo biti ravnodušni i suzdržani. Dakle, tačno je da fizika, niti bilo koja druga znanstvena disciplina ponaosob, nema snagu autoriteta, već znanost kao takva ima tu snagu i važnost u modernom društvu.

Govorili smo o znanosti i slobodi, a stigismo do autoritativnosti znanosti. Može li se od autoritativnosti stići do slobode? Šta je sloboda bez autoriteta? Ništa drugo do metež bezbroj samovolja. Vjerovjesnici su za vjernike autoriteti slobode, a mjera i vaga slobode u modernom dobu su načela o ljudskim pravima i ustava država. Pa i mislioci imaju svoje uzore, zar ne? No, kako to znanost može biti autoritet slobodi? Možda je nekada sloboda, ali ona duhovna i intelektualna sloboda, bila autoritet za znanost, podržavajući je i čuvajući, a to već nije ona sloboda koju nalazimo u ustavima država, uspostavljenim stotinjak ili dvjesta godina nakon nastanka moderne znanosti. To je sloboda koja prethodi znanosti. E, ovdje naš problem biva još dubljim.

Kako će sloboda u nerazvijenim zemljama, kojima nije druge već usvajati znanost i početi sa razvojem znanstvenih istraživanja, biti potpo-

rom znanosti? Znanost je danas, u najboljem slučaju, ujedinjena s moći, a zemlje tzv. trećeg svijeta ili nerazvijene zemlje primorane su okrenuti se toj znanosti. No, znanosti, kojoj se neizostavno okreću, ne prethodi sloboda, a mali su izgledi i da u ovim zemljama ta znanost poluči slobodu. Znanost o kojoj je razmišljao Bekon (Bacon) u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, smatrajući je temeljem novog društva (Nove Atlantide), daleko je od mišljenja ljudi našeg vremena. Premda ni u utopijama sa početka nove ere znanost i sloboda nisu ujedinjene, nisu ni međusobno suprotstavljene. Ako bismo utopije čitali sa povijesnog stanovišta, možda bismo ustanovili kako i nema osobite razlike između znanosti o kojoj se u njima govori i znanosti u savremenom svijetu. I u njima su, naime, znanost i moć dva lica jedne medalje. U utopijama su svi ratovi završeni, a od novca nije niti trag ostao. Ni moć nije posebno vidljiva, ali je zato znanost sve preplavila i vodi glavnu riječ. Danas, pak, govore kako su znanost, novac i moć jedno te isto. Ako je tako, onda nam valja prihvatiti da znanost o svemu odlučuje. A, kad bi ta znanost dospjela u stara ili kako se to, ne odveć adekvatno, voli kazati, tradicionalna društva, onamo bi došla u konflikt sa postojećim običajima, navikama i tradicijama, te poremetila svekoliki red i sistem tih društava. Da bismo pokušali usvojiti znanost i njome se okoristiti, a u isto vrijeme ostati imuni na neželjene učinke njezina jedinstva sa novcem i moći, čini se neophodnim odvojiti je od ono dvoje. Ali, avaj, je li to odveć lahak posao? Za svaki posao, a posebno za veliki posao, postoji tisuću lahkih i jedan težak put, a do cilja vodi samo ovaj potonji. Odvajanje znanosti od novca i moći, na prvi pogled, doima se jednostavnim poduhvatom. Oni koji vjeruju u jedinstvo znanosti, novca i moći trebali bi i dokazati tu svoju tezu. Međutim, u praksi vidimo da je usvajanje i stjecanje znanosti moguće i ostvarivo, ali bar iskustvo nerazvijenog svijeta pokazuje da je znanost bez novca i moći poput ubranog livadskog cvijeta u vazi. Odvajanje znanosti od njezinih uvjeta i neizostavnih implikacija je jedan od onih lahkih puteva koji ne vode nikakvome cilju i čije savladavanje ne rješava nijedan problem. S druge strane, usvajanje znanosti sa svim njezinim saputnicima, saveznicima i nužnim implikacijama je, prije svega, kako smo već kazali, težak posao, a ako bi i bilo moguće takvo što uraditi, koristan i značajan učinak takvoga poduhvata je izlazak iz stanja nerazvijenosti. No, zar ne bi taj izlazak trebao voditi nekome cilju? Ili je on svrha samome sebi?

Savremena znanost je, rekli smo, potpuno isprepeletena sa novcem. Ta znanost je, istovremno, i razvijenost i razvoj. Narod koji je dosegne, ako dolazi iz nerazvijenog svijeta, njezinim dokučivanjem zakoračit će u razvijeni svijet. E, sad, postavlja se pitanje je li razvijeni svijet kojega stazama razvoja i budućnosti vodi sinergija znanosti, novca i moći, svijet zarad čijeg dosezanja bi čovjek trebao potrošiti vlastitu (duhovnu, intelektualnu, moralnu i tjelesnu) energiju? Čudno je ovo naše vrijeme, vrijeme intenzivnih i nerijetko zbunjujućih, vrtoglavih promjena, ali, avaj, vrijeme je to bez budućnosti. Ljudi u davna vremena nisu razmišljali o budućnosti svoga zemaljskog života, jer im se činilo kako se stvari odvijaju po ustaljenom redu. Novo doba, koje je počelo sa velikom, snažnom promjenom i koje traje u sve snažnijim promjenama, počelo je svoj put ka ostvarenju dalekog plana. Pjesnici, pisci i filozofi, dali su, bar u osnovnim konturama sliku budućnosti Zapada. Moderni svijet je znao kamo ide, te stoga i nije na svome putu odveć teturao, niti pokazivao znake neizvjesne smetenosti. Naravno, projektanti te daleke perspektive nisu mogli sa te distance vidjeti baš sve, ali prevladajuća vizija je bila ona prema kojoj će staza modernosti dovesti čovjeka u Grad mira, sigurnosti i ugone. Danas je ova nada (ili san) donekle izgubljena, a savremeni pjesnici, pisci i filozofi nisu ponudili neki novi, alternativni plan. U njihovim riječima nema više znakova nade. Haksli (Huxley) i Orvel (Orwell) su u zapadnu literaturu ponovo uveli utopije, no kod njih je već riječ o anti-utopijama. U njihovim satiričnim djelima znanost je u službi antislobode, nasilja i ugnjetavanja. Orvelov svijet "1984" i Hakslijev "Hrabri Novi svijet" ustvari su slika totalitarizma, barbarstva i poniženja.

Postoji li, onda, neki treći put, različit od dva ovdje spomenuta? Znamo da znanost u svome korijenu i začetku nije bila u zavisnoj vezi sa novcem i moći. Otuda se njeno trenutno stanje ne može smatrati njenom jedino izvjesnom i neprijepornom sudbinom. Onda, nerazvijene zemlje još imaju priliku preći put razvoja, a do tada će se već možda i otvoriti kakav izlaz iz ćorsokaka u kojega je zapao Faustov čovjek. Pa čak i ako opasnost koja mu prijete dosegne vrhunac svoga intenziteta i ako se pred njim otvori halapljiva provalija propasti, ne treba gubiti nadu, jer spasonosni izlazi se najčešće i pojavljuju u trenutku bezizlaza.

Opet se udaljismo od priče o znanosti i slobodi. Nerazvijene zemlje nemaju koristi od znanosti koja je lišena svojih povijesnih uvjetovanosti

i implikacija. Takva im znanost ne treba. A znanost ujedinjena s novcem i moći, opet, iako je čvrsto vezana za razvoj, ne otvara nikakve nove perspektive u njihovoj budućnosti. Koristila bi, uglavnom, tek kao malo olakšanje ljudima koji već dugo stoje raskoračeni između predmodernog i modernog svijeta. Dakle, ako znanost posmatramo iz povijesne i filozofske perspektive, naša promišljanja dovest će nas do ovdje istaknutih ili njima sličnih nalaza. Naravno, postoje i druga stanovišta. Sociolozi i politolozi, naprimjer, znanost i razvoj mogu vidjeti potpuno različito od onog što smo ovdje kazali. Oni mogu raspravljati o tome kako znanost i znanstvena istraživanja, kada puštaju korijene u nerazvijenim zemljama i bivaju osnovom njihova razvoja, utječu na politiku. Još je rano tražiti teorijska uporišta u historijskom iskustvu. Znanost je i u Hitlerovoj Njemačkoj bilježila značajan napredak. I u Staljinovom SSSR-u odvijao se znanstveni i tehnološki progres. No, i jedan i drugi režim moći doživjeli su propast. I drugi diktatori koji su, iz kakvog god razloga, provodili politiku razvoja, oslabili su temelje diktatorske moći. Osim toga, nema nikakve sumnje da poredak u kojem glavnu riječ vodi tehnika nije kompatibilan sa drevnim i klasičnim oblicima despotizma, ali mogu li nove (čitaj: novovjeke) paradigme despotizma svoju nadmoć dovesti u suglasje sa tehnikom? Na prvi pogled teško, jer poredak utemeljen na tehnici ne ostavlja prostor nikakvom suparniku, pa ni despotizmu. Ali, ako je sama tehnika despotska, njezina despotija je prikrivena i prigušena. Tehnika se prvo nastanjuje u ljudske duše, pa njima ovlada i vodi ih svojim putem. U svijetu tehnike ljudi put tehnike smatraju vlastitim putem i izborom, te ne osjećaju nikakvu vrstu nametanja ili prisile. Moć tehnike, nije u nesuglasju ili konfliktu sa zvaničnim političkim slobodama. S tog stanovišta se može kazati da tehnika i tehnologija gdje god dođu donose svojevrsnu socijalnu i političku slobodu. Na taj način politička sloboda se dovodi u vezu sa znanošću. Čini se da jedna vrlo bitna posredujuća karika, o koju smo i ranije spomenuli, ostaje zapostavljena. Ta karika je čovjekov kritički duh. Znanost je u korelaciji sa kritikom, a kritika, opet, implicira duhovnu (intelektualnu) i moralnu slobodu, i, naposljetku, biva osnovom političkih sloboda. Kant je kao filozof kriticizma itekako utjecao na učrščivanje temelja političkih sloboda. Svakako, utjecaj kritičkog mišljenja ne ostvaruje se samo u formi filozofskih rasprava, već kritička filozofija i sam duh kritike korespondiraju sa postojećim projektom tehnike, učeći čovjeka

kako da raspolaže prirodom dajući joj specifične oblike. Drugim riječima, kriticizam kao filozofska koncepcija je itekako u vezi sa savremenom tehnikom. Za Marxa je kazano kako je on filozof tehnike, imajući obično na umu njegovu tezu po kojoj su filozofi do sada interpretirali (tumačili i objašnjavali) svijet, a sada ga trebaju mijenjati. O mijenjaju svijeta su prije Marksa (Marx) i Fojerbaha (Feuerbach) govorili i Bekon (Bacon) i Dekart (Descartes), ali Marksova proširena eksplikacija ovog problema imala je kantovske temelje, jer se njegovo mišljenje vraća na Kantov koncept znanja i znanosti, po kojemu znanje nije slika svijeta, već čovjekova intervencija u prirodu. Čovjek, prema Kantu, svojim znanjem uobličava svijet. Priroda i svijet su sadržaj čovjekova znanja (i upliva). U suštini, i kod Hegela i kod Marksa nalazimo kontinuitet Kantova kriticizma, ali danas smo svjedoci da je projekat tehnike doživio svoje ozbiljenje, a duh kritike je izgubio svoju nekadašnju snagu. Možda sada više ni sloboda ne proizlazi izravno iz kritičkog duha, već će se njezini tragovi ostali u tehnologiji transformirati u politiku, društvene odnose i uređenja. Zato, kada govorimo o odnosu znanosti i slobode u nerazvijenom svijetu, nije odveć neophodno posvećivati pažnju kritičkom duhu i kritici, jer taj je duh i na Zapadu jamačno oslabio, a u zemljama tzv. Trećeg svijeta nije nikada ni imao iole čvrstu konstituciju. Tehnologija se može kupiti i usvojiti, ali takav poduhvat implicira specifičan mentalni sklop i oblik ponašanja, što će morati imati utjecaja i na politiku i političku moć u zemljama „uvoznicama tehnologije“. Sasvim je moguće da taj utjecaj poluči i demokratiju, ali šta će biti poslije toga? Je li to kraj historije? Je li to posljednja faza velikog projekta globalizacije politike i ekonomije? Kraj historije, u smislu u kojem je aktualiziran u posljednje vrijeme, može nam koristiti tek kao sedativ koji će nam odvratiti pažnju od preveć maglovitih i nejasnih obzorja budućnosti, kako ne bismo mislili na tu budućnost, kako ne bismo tražili odgovor na pitanje kamo idemo i šta nas tamo čeka.

Narodi nerazvijenih zemalja nemaju osobito izražen kritički duh kakav je nastao u modernoj Evropi. Drugim riječima, doba nerazvijenosti i nije razdoblje kriticizma. Da je tim narodima rečeni duh imanentan, onda bi oni ne samo s lakoćom usvojili znanost i tehniku, već bi promišljali znanstvenu i političku budućnost. No, ljudi koji ni u vremenu procvata čovjekove sposobnosti da kritički misli, nisu sebi priskrbili takvu osobinu,

teško da će se u ovu igru kritike kriticizma upustiti u vremenu krize i u uvjetima u kojima je Zapad posvećen kritici načela vlastite historije, uključujući i kritiku *subjekta*, kao samog izvora (autoriteta) kriticizma. Ipak, ne treba ih unaprijed diskvalificirati i, pod izgovorom da ne zadovoljavaju potrebne uvjete, ne dozvoliti im učešće u ovome natjecanju. Pustimo neka sudjeluje svako ko se na to odvaži. Ovo je veliki ispit naše savremene povijesti, samo što ne znamo, ili ne znamo tačno, pred kakvim smo se velikim ispitom našli. Samo nam dragi Bog može pomoći da nađemo izlaz iz vlastitog nemara i zaborava. Promišljanje stanja u kojem se nalazimo i našega odnosa prema modernom svijetu, znanosti i tehnici, kao i preprekama koje nam stoje na putu, jednostavno je i uvod i uvjet, ali i nužnost podsjećanja i opomene. ■

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić